

Martini en zijn Novus Atlas Sinensis (1656)
(Lezing Brugge, St. Lodewijkscollege, 24 april 2008)
(versie 24 / 04)

De Man

Het Werk

De editie *Novus Atlas Sinensis*

De verspreiding en receptie

Het Exemplaar in de Cultuurbibliotheek

1.

M. Martini: de Man (Biografie)

Ondanks het (relatief) korte tijdsbestek van deze lezing, en de concentratie op de Atlas zelf, kunnen we niet heen om een korte biografische schets van de auteur zelf, omdat zoals vaak ook in dit geval zijn levensomstandigheden tot op zekere hoogte het werk verstaanbaar maken. M. Martini werd geboren in 1614 in Trento, de oude, toen tweetalige conciliestad van het gelijknamige prinsbisdom, nu in het Italiaanse autonome gebied Alto Adige. Zelf beschouwt hij zichzelf, ondanks zijn Italiaanse naam, als Duitstalig (“*Germana lingua*” [NAS, Praef.]; “*Germanus, natus Tridenti [Cat.]*). Zijn opleiding gebeurt volledig binnen het SJ circuit. Eerst in het locale, (pas opgerichte) college van Trento, om dan – betekenisvol moment – voortgezet te worden in het *Collegio Romano*, het epi-centrum van hoger onderwijs voor de SJ, de voorloper van de moderne *Pontificia Università Gregoriana*). Naast zijn filosofische en theologische studies aldaar (1632 – 1637), wordt hij ook door Athanasius Kircher (1602 - 1680), de

coryphée van de gelijktijdige SJ-geleerdheid, apart genomen als privé-leerling voor private cursussen in wiskundige disciplines (“*meus in mathematicis privatus hinc Romae discipulus*”). In welke zin dat invloed kan gehad hebben op Martini’s “roeping” als geograaf is niet duidelijk, en zelfs betwifelbaar, vermits precies geografie één van de weinige disciplines is waarin A. Kircher geen noemenswaardige publicaties heeft nagelaten. Wél had hij belangstelling voor magnetische opmetingen, die binnen het kader van de lengtebepaling van plaatsen enig nut hadden.

Martini vertrekt in 1640, als 26-jarige, naar China, landt daar in 1642 in Macau, en arriveert in 1643 in Hangzhou en omgeving. Hier zal hij in 1646 de traumatiserende gebeurtenissen rond de Mantsjoe-verovering van China meemaken, én heelhuids doorkomen, met behoud van zijn wetenschappelijk instrumentarium en zijn Europese boeken. Deze periode tussen 1643 en 1651 besteedde hij grotendeels aan de studie van authentieke Chinese historische bronnen, als de eerste Westerling direct vanuit de bronteksten. In 1651 verlaat hij, in opdracht van de Vice-Provincie, zijn tweede vaderland China voor een zending naar Europa, vnl. Rome, het Vaticaan en de *Congregatio de Propaganda Fide*, en dit in de hoedanigheid van *Procurator*. Vanuit Batavia (1653: tijdelijk gevangen) komt hij, via de Kaap de Goede Hoop en de Atl. Oceaan “*inter Scotiam & Islandiam*”, in Europa aan, eerst in Bergen (Noorw.: aank. 31 Aug. 1653: cf. Praef. DBR), dan in Hamburg (?), en tenslotte. Gedurende zijn overtocht tussen Batavia en Amsterdam besteedde hij – naar eigen zeggen – het grootste deel van zijn tijd aan de studie van Chinese en Mantsjoe werken (een 50-tal items) i.v.m. de geografie van het eigentijdse, en de geschiedenis van het voorchristelijke China, waarbij hij de *grondslag* legt voor zijn atlas. Bij aankomst in Holland (A’dam) is zijn reputatie hem reeds voorafgegaan, en was ook al bekend dat hij een belangrijke reeks China-kaarten bij zich had. Daarvoor

zorgde de Antwerpse jezuiet Willem van Aelst (1601 - 1658), die in Kopenhagen aan het hof van de Spaanse gezant de Rebolledo geaccrediteerd was, en die blijkbaar geïnformeerd was vanuit Hamburg. Er is, bij mijn weten geen bewijs, dat Martini al tijdens dit *eerste* verblijf in Amsterdam professioneel contact had met de cartograaf-drukker Johan Blaeu; dat zou overigens flagrant in tegenspraak zijn met twee testimonia, die ik wél ken (zie verder). Wél had hij contact met het Amsterdams stadsbestuur, dat in hem een eersteplans informant ziet om voor de schepen van de VOC toegang te vinden tot de Chinese markt. Vanuit A'dam haast Martini zich, begin 1654, over Leiden, naar het Zuiden, in de eerste plaats de Zuidelijke Nederlanden. Begin '54 is hij in Antwerpen, waar Balthasar II Moretus zijn *De Bello Tartarico* drukt (*imprimatur* 13 febr. 1654), het eerste, ophefmakende ooggetuigenverslag over de Mantsjoe-verovering van China dat in het Westen bekend werd, tien jaar na de feiten dus (Van Kleij). De klaarblijkelijke bedoeling, die bepaalde bronnen (Wormius; Papebrochius, in de *Vita Bollandi*) hem toeschrijven om zijn Atlas bij de Antwerpse drukkers (in de eerste plaats de *Officina Plantiniana*?) te laten drukken, vindt ter plaatse echter geen gehoor. Vermoedelijk wegens de algemene economische stagnatie in het midden van de 17e eeuw, ook in het bedrijf Moretus (L. Voet), passen zij voor de zware investeringen, die onvermijdelijk gepaard gaan met het graveren van de 17 (nl. 1 + 15 + 1) etsen, buiten-formaat, voor het drukken van de kaarten van de *Atlas*. Nog steeds in (jan.-) feb. vinden we Martini terug in de SJ residentie van Brussel (*Ruysbroekstraat*). In deze periode zorgen zijn goede contacten met de Vlaamse SJ, vnl. Jean Bollandus (1596 - 1665) ervoor: (a) dat hij geïntroduceerd wordt aan het Hof van landvoogd Leopold-Willem in Brussel, een Jezuietenvriend, die hem vraagt wat langer in "*Belgium*" te blijven, en zijn Atlas daar uit te geven;

dank zij zijn contacten wordt het *'Imprimatur'* in Wenen reeds toegekend op 7.01.1755; (b) dat hij het formaat van zijn kaart niet aanpast, maar (opnieuw?) in contact gebracht wordt met Johannes Blaeu (A'dam), die – anders dan Moretus - zijn Atlas wél wil drukken; (c) dat hij in enkele Vlaamse SJ colleges - niet in Brugge, maar vnl. in Leuven - een denderend onthaal krijgt vanwege de jonge SJ novicen (Atlas: *Praef.; Vita Bollandi*; brief 20.02.1654). Zijn verhaal over de China-missie, onderstreept met een *'laterna magica'*-voorstelling – nota bene de eerste gedocumenteerde 'lezing met lichtbeelden' in de geschiedenis ooit, waarvoor de jonge Andreas Tacquet verantwoordelijk tekende - wekt bij de jonge jezuïeten-studenten zo'n emoties op, dat er in de eerstvolgende weken en maanden vanuit de Z. Nederlanden een kleine lawine van aanvragen naar Rome vertrekt, om mét Martini naar China te mogen vertrekken.¹ Tot deze groep behoren de Mechelaar Ph. Couplet (°1622); de Maastrichtenaar – maar Vlaming door adoptie - François de Rougemont (°1623), en Ignatius Hartoghveldt (°1629), zoon van een katholiek drukker uit Amsterdam, waarover Balthasar II Moretus het 'peterschap' waarnam.

In het midden van 1654 vertoeft M. opnieuw, ditmaal voor enkele maanden, en dit op de kosten van de VOC (!), in Amsterdam, om aanwezig te zijn bij het begin van de productie van de kaarten. Medio juni keert hij terug naar Vlaanderen, na contact met o.m. de Hollandse Oriëntalist Jacob Golius. Hier en bij andere gelegenheden distribueert hij Chinese boeken (waarvan sommige sporen terug te vinden zijn), en koopt omgekeerd Westerse boeken op voor de missie. Korte tijd later verlaat hij de Zuidelijke Nederlanden, en gaat hij, via Roermond, de

¹ Terug te vinden in ARSI, Fondo Gesuitico, 752 / 20 (Litt. Indipetae, Fl.-Belg., 1640 – 1660). Het verslag over zijn onthaal in Leuven is gepubl. door H. Bosmans,

Rijn-vallei, dwars door Duitsland, over Trento, Loreto enz. naar Rome. Daar komt hij in de herfst van '54 aan, en zal hij één jaar verblijven, met het oog op zijn zending: kort gezegd: om bij de Paus en de CPF een 'Chinese' ritus te bepleiten. Intussen is zijn *Atlas* in Amsterdam ter perse, of zojuist verschenen, en is ook zijn monumentaal werk over Chinese geschiedenis, vanaf de oorsprong tot het begin van onze jaartelling klaar, dat zal gedrukt worden in Wenen, en in 1658 verschijnen als *Historiae Sinicae Decas Prima* (...). In Rome helpt Martini zijn voormalige "magister" A. Kircher met diens 'Sinologisch' werk, dat later zal uitlopen in diens *China Monumentis Illustrata* (1667). Tegen het einde van het jaar 1655 begeeft hij zich vanuit Rome naar Genua, met het oog op zijn overvaart naar Lissabon, en de terugkeer naar China. In Genua wordt, met het oog daarop, een nieuwe groep van 12 jonge missionarissen onder zijn leiding gevormd (JW, p. 7); hier hoort nu ook F. Verbiest bij (°1623, dus 32 jaar oud). Na aankomst in Lissabon, en na één jaar uitstel, vertrekken ze in april 1657, om in Macau aan te komen in 1659, en in Hangchou (nu in het gezelschap van de groep jonge recruten) op 11 juni 1659. De volgende jaren besteedt Martini vnl. aan de bouw van een nieuwe kerk in Hangchou, naar Europees, barok model. Op 6 juni 1661 overlijdt hij alhier – pas 47 jaar! – aan cholera, en hij wordt begraven door zijn eigen Christenheid, op dezelfde plaats waar zijn stoffelijke overblijfselen nog steeds bewaard en vereerd worden. Vijftien jaar van zijn leven spendeerde hij op zee (Bolognani), en 10 binnen China!

Dit is, in grote lijnen, het kader waarbinnen we nu meer aandacht willen besteden aan de monumentale Atlas zelf.

2.

Het werk: *de Atlas*

Toestand voordien, en titel N.A.S.: Europeanen hadden z. slechte cartografische kennis van China: kaarten bij Ortelius (*Theatrum Orbis Terrarum*, 1ste druk 1570) en elders zijn *algemene overzichtskaarten*, er zijn géén regionale kaarten. Daarenboven is de herkomst van de topografische informatie heterogeen, vaak indirect, en soms zeer oud; er is niet eens duidelijkheid over verband tussen de namen Cathay en Sina, die in feite dezelfde realiteit blijken te dekken!? Wél was er de atlas van M. Ruggieri, SJ, die in 1589 (?) in Rome was terechtgekomen. Daar is deze echter onuitgegeven en vergeten blijven liggen in het *Archivum Generale (Tabularium)* van de SJ, tot E. Lo Sardo hem in het *Archivio di Stato di Roma* vond, en in 1993 publiceerde.¹ Belangrijk punt: deze Atlas was dus niet bekend aan Martini, niet toen hij in Rome verbleef, en zeker niet in China. Andere kaarten bevonden zich in privé-collecties, en hadden op die manier evenmin invloed op de publieke opinie. Martini's werk breekt met dit alles.

De titel *Novus Atlas Sinensis* is in dit opzicht significant: niet meer een 'kaart', maar een volwaardige "Atlas", d.i. een kaarten-boek, of Atlas in een dubbel opzicht (iconografisch én descriptief). "Novus" plaatst dit werk zelfbewust t.o.v. het werk van zijn voorlopers, wijzend zowel op de nieuwheid van de informatie (rechtstreeks teruggaande op Chinese & Mongoolse bronnen), als op de enorme *kwantitatieve uitbreiding* van de gegevens, én misschien ook op de *methodische vernieuwing* t.o.v. de

341.

¹ E. Lo Sardo, *Atlante della Cina di Michele Ruggieri*, S.I., Roma, 1993.

Chinese bronnen, inzake localisering van de plaatsen, waarover verder meer.

De Atlas is een **combinatie van kaart en tekst**. Dit aspect is *niet* nieuw, althans niet voor de Europese atlassen, en is zelfs een kenmerk van de Europese cartografie vanaf de 16e eeuw; pas achteraf is de verhouding kaart en tekst : tekst steeds meer in het voordeel van de kaarten gaan verschuiven; het is dus bij deze traditie van gecombineerde Atlas, dat de NAS aansluit. Inderdaad zijn er de zeer uitvoerige bijgaande beschrijvingen, gepresenteerd in een *doorlopende tekst*, bedoeld als een *verduidelijking*, maar vooral ook als een substantiële *aanvulling* van de kaarten, vermits het aantal te vermelden namen / provincie zo talrijk was, dat zij niet alle op het '(relatief) kleine oppervlak van de kaarten kunnen aangegeven worden (p. 13). Om een idee te geven over de verhouding van kaart en tekst: *De Nona Provincia, Kiangnan, vulgo dicta Nanking* telt, afgezien van de ene kaart, 14 pagina's tekst, folio-formaat, in 2 kolommen (pp. 94 – 108).

Opbouw van het geheel: De Atlas begint met de titelpagina en het gewone voorwerk met de opdracht, het *Imprimatur* en de *Approbationes*, met een *Praefatio* van 26 pagina's, folio-formaat, en 1 overzichtskaart ("*Imperii Sinarum Nova Descriptio*").

De originele **titelpagina** is op typische 17e eeuwse allegorische wijze geconcipeerd, en een juiste lectuur ervan geeft informatie over de bedoelingen van de auteur.

De gravure stelt, op het benedenvlak, een muur, met geopende poort voor, zonder veel twijfel de "*Murus Sinicus*", de Chinese Muur, zo

beroemd in de 16e en 17e eeuwse beschrijvingen van China (nog niet bij M. Polo!), en ook aan Martini ‘de visu’ bekend (*Atlas*, p.15). De Muur is, op een betekenisvolle manier “open”, of liever wordt ‘ge-opend’ door een mythologisch voorgestelde figuur (een Hercules? Atlas?), in wiens mond de uitspraak wordt gelegd: “*clausa recludo*”: ‘ik ontsluit de [voorheen] gesloten [wereld]’. Op het eerste gezicht kan dit erop wijzen, dat de Atlas China wil ‘ont-sluiten’ voor de Europese lezer. Vergelijking met andere bronnen in dezelfde context maakt echter waarschijnlijk, dat er nog een andere, diepere betekenis achter zit, nl. de ontsluiting van China – dat via de geopende poort achter de Muur lonkt – voor de Europese *missionarissen*, tevens echt een uitnodiging voor de ontwikkeling van de missie, ‘*zolang deze deur openstaat*’. Deze interpretatie van een voor de missie ‘ont-sloten’ China beantwoordt aan een gevoel, dat precies in het midden van de jaren 1650 meermaals verwoord wordt. We vinden het b.v. terug in Papebrochius’s afscheidsgedicht aan Couplet enz., uitgesproken in Leuven, in Dec. 1654. Nog duidelijker is het aanwezig in een aantal applicatiebrieven van Vlaamse missiekandidaten, in antwoord op Martini’s recruitering, zo b.v. in de brief van J.-B. Van der Mersche, geschreven vanuit Leuven aan de generaal, gedateerd 17 juli 1654, na een persoonlijk onderhoud met Martini: “*De oorlogszuchtige Tartaarse overwinnaar schijnt ons, na het ontsluiten van de poorten tot China, uit te nodigen, niet alleen tot heil van de overwonnen Chinezen, maar ook tot dat van de overwinnaar zelf, iets wat we tevoren nog nooit gehoord hebben*”.¹ Nog elders, op 30.01.1654 beschrijft A. d’Orville, Brusselaar en eerste ‘volgeling’ van Martini uit de Z. Nederlanden de entrée in de China missie als een

¹ “*Bellicosus Tartarus victor, reseratis Sinarum claustris, evocare nos videtur, non tantum ad salutem victorum Sinensium, sed etiam ad suam (?salutem) ipsius victoris, quod ante sperare non audebamus*”.

‘overschrijden van de Chinese Muur’: “*Hopelijk wordt de komst van M. Martini....een gelegenheid om, in God, de Chinese Muur over te steken*”,¹ daarmee bewijzende dat hij niet goed op de hoogte was van de geografie. Opvallend is ook de stem van een andere Brusselaar, Roger Gillis, die op 12.12.1654, in zijn eigen applicatiebrief, verwijst naar een gesprek met Martini, ongetwijfeld in de Brusselse residentie zelf: “*Toen ik onlangs van hem (M.M.) vernam, dat eindelijk voor het Evangelie de poort op het enorme Chinese Imperium beter (?) open was...*”.² Niet toevallig stammen deze vier testimonia uit de onmiddellijke context van Martini’s verblijf in de Zuidelijke Nederlanden; zij weerspiegelen daarom naar alle waarschijnlijkheid een idee, dat Martini zélf hier heeft gelanceerd. Deze “opening” wordt in de gelijktijdige missionaire literatuur meestal als ‘tijdelijk’, of althans als onzeker beschouwd (vgl. Verbiest, 1677; *Corr.*, p. 225; 233 e.a.), een extra stimulans dus om de geboden gelegenheid te baat te nemen.

Er is nog een aspect. Dezelfde Martini zegt, weer in de inleiding op *De Bello Tartarico* over zijn Atlas: “*Ik heb vrij nauwkeurig de Nieuwe Alas van het Oosten getekend, en de afzonderlijke kaarten van elke provincie, die Europa tot dusver nog nooit heeft gezien, en ik heb er een korte beschrijving aan toegevoegd van steden en streken, opdat de Christelijke (lees: Katholieke) lezer uit hun oppervlakte en hun bevolkingsgetallen zou kunen afleiden hoe groot het terrein is, dat zich hier ontvouwt voor het zweet van onze apostolische werklui, ter vermeerdering van Gods Goddelijke Glorie*” (p. 12).³ Hij wil dus aan de ontwikkelde Christelijke

¹ “*cum M. Martini...in Deo meo transiliendi murum Chinensem copia fiat ...*”.

² “*Cum iam nuper (...) ex eo (M/ M.) intellexerim apertam tandem esse Evangelio melius portam in vastissimo Chinarum Imperio etc.*”.

³ “*Novum Orientis Atlantem, distinctas Provinciarum tabulas geographicas, quas hactenus non vidit Europa, diligentius recognovi, adiecique brevem (!) regionum urbiumque illustrationem, ut ex illarum amplitudine frequentiâque illud Christianus*

Europeanen ook aantonen hoe immens groot het braakliggende werkveld van de China-missie was, Eerder dan hen te ontmoedigen, werkte deze beschrijving stimulerend op de apostolische ‘ijver’ van de toenmalige missionarissen; wél leidt het onwillekeurig tot de evangelische verzuchting: “*Messis (quidem) multa, operarii autem pauci*”¹ De oogst is weliswaar veelvuldig, maar de arbeiders schaars” (Matth. 9, 37). En het is precies dit adagium dat regelmatig terugkeert als ‘*Leit-motiv*’ in de reeds eerder gesignaleerde applicatiebrieven van de jonge Vlaamse JS uit 1654 voor de Missie, bij het verdedigen van hun kandidatuur voor de China-missie.¹ Het is duidelijk dat, na het eerste afgrijzen van de China-SJ t.o.v. de Mantsjoe (Tartaarse) invallers van China, tien jaar na de val van Peking (1644) een zeker optimisme heerste ten aanzien van de mogelijkheden die de Kerk kreeg onder nieuwe “heersers” – en dit ondanks de wreedheid waarvan hun annexatie getuigde, en door Martini in DBT lang en breed uitgesmeerd. In dezelfde DBT drukt Martini het als volgt uit: “*Misschien heeft God de Heer China voor de Tartaren geopend, om de weg te openen voor het Christelijk Geloof naar het uiterste Mantsjoerije, dat tot voordien aan ons [lees: de SJ] onbekend en door ons onbetreden was*” (p. 117).² Het is dus pas in het perspectief van deze contextuele lectuur van de titelpagina dat *de missionaire dimensie* van dit ‘wetenschappelijk’ werk aan het licht komt.

Op het bovenplan vinden we een ander tafereel terug, met als hoofdfiguur een allegorie van de Kerk, met de boodschap: “*Ite, angeli veloces, ad gentem convulsam et dilaceratam*” / “Ga, vlugge Engelen, naar dat dooreengeschudde en verscheurde Volk (nl. de Ethiopiërs)”

lector colligat, quantus se explicet hinc Operariorum Apostolicorum sudoribus et Divinae Gloriam amplificandae campus”..

¹ Zie het L.I.-dossier in ARSI, Fo.Ges...nrs. 221, 223, 227, 237, 243, 246, 249.

² “*Fortasse Dominus Deus Sinam Tartaris aperuit, ut Religioni Christianae in ultimam Tartariam iter aperiret, hactenus ignotam nobis ac inaccessam*”.

(Isaia, XVIII); ook deze lijkt van toepassing op het Chinese volk, ‘verscheurd’ en ‘geteisterd’ door de Mantsjoe veroveringen, zo plastisch beschreven door Martini in *De Bello Tartarico*; tegelijk bevat het een onverbloemde ‘oproep’ tot engagement voor de missie. Opvallend is hier ook de uitbeelding van het catoptrische effect: de straling van het IHS-embleem ontsteekt via de weerkaatsing in de spiegel een toorts; typisch voor een periode waar zoveel met deze en andere optische effecten werd geëxperimenteerd, niet in het minst in kringen van de SJ geleerden, ook in China (F. Verbiest!). Beneden twee groepen putti’s, de ene met een globe, de andere met een algemene kaart (die van Martini?) van China, actief met instrumenten, zoals St. Jacobs-staf, passer en armillairsfeer (?), die passen bij het werk van o.m. een geograaf in het bijzonder. Deze brengen ons terug met de ‘voeten op de begane grond’: het gaat om een echte *Atlas*, en deze zal opgesteld worden b.m.v. de geëigende wetenschappelijke instrumenten.

In een tweede en latere versie(s) – die helemaal herstoken is - is dit boven-niveau verdwenen, en vervangen door een tympaan; het binnenveld van dit tympaan is ‘opgevuld’, hetzij met de Nederlandse titel (“...”), de Duitse versie (“*Novus Atlas, dass ist, Weltbeschreibung*”), of helemaal niets; in dit laatste geval vindt men hier soms provenance-aanduidingen, zoals in het ex. in the Pei-t’ang Bibliotheek (Verhaeren, nr 2202): “*Comprado para a Rezidencia de Chim Tim fu, pello P. Carlos de Rezende no anno de 1734*”! (afgebeeld loc. cit., maar ook: MS 12, 1947, Pl. IV).

In de globale **Praefatio** komen o.m. volgende topics aan bod: namen, grenzen, klimaat, vruchtbaarheid, territoriale onderverdelingen, rivieren, mijnen, visbestand, bevolking, de Chinese ‘scherpzinnigheid’ (“*Sinae ingenio acuti*”); dit brengt de auteur dan op beschouwingen over de

verschillende “*disciplinae*”, zoals *pictura*, *architectura*, *scientiae*, *medicina* (met speciale aandacht voor de ‘pols-leer’), *religio*, *philosophia* (de drie grote “secten”), over politieke zeden en instellingen, en dan, via een merkwaardige sprong, gaat hij over op de hydrografie, de Chinese Muur, de Chinese chronologie. Daarnaast worden ook enkele andere “*Regna*” in het Verre Oosten beschreven: o.m. Laos, Gannan, en *Tartaria Orientalis* (i.e. Manchuria). Dit alles geeft al de *talrijke en gevarieerde belangstellingpunten* aan van de auteur, die hij ten volle aan bod zal laten komen in de beschrijvingen van de individuele provincies. Daarvan zijn er 15, telkens beschreven via een kaart, en bijhorende tekst.

Kaarten. Het geheel bevat 1 + 15 + 1 (Japan) kaarten; dit zijn in alle exemplaren, van alle edities dezelfde. Toch lijkt het erop, dat Martini aanvankelijk aan 20 kaarten heeft gedacht, zonder dat duidelijk wat die drie supplementaire kaarten zouden moeten voorstellen: zie in elk geval zijn brief van 21.2.1654 aan Generaal Nickel: “*In mijn Atlas van heel China en de afzonderlijke provincies situeer ik kaarten ten getale van 20, met een zeer lange beschrijving van, naar ik meen, alle dingen; er zal zo ongeveer 100 folio’s nodig zijn aan “regal” ? papier*”.¹

Wat de volgorde betreft: behalve de algemene kaart in the begin, en de kaart van Japan op het einde, is deze als volgt: eerts Pecheli (Provincie van de hoofdstad) > (2da) Xansi > (3ia) Xensi > (4ta) Xantung > (5ta) Honan > (6ta) Suchuen > (7ma) Huquang > (8va) Kiangsi > (9na) Kiangnan > (10ma) Chekiang > (11ma) Fokien > (12ma) Quangtung > (13ia) Quangsi > (14ta) Queicheu > (15) Junnan, d.i. grosso modo van

¹ *Ego in Atlante meo totius Sinae ac singularum Provinciarum mappas pono numero 20, cum longissima ac, ut puto, omnium rerum descriptione; opus erit centum foliorum in charta regali (...).*”

NO naar NW, en dit zo van boven naar beneden. Of daarbij ook een Chinees model wordt, is mij niet bekend.

De **beschrijvende gedeelten** volgen steeds min of meer hetzelfde *stramien*: geografische positie; oorsprong van de naam, historische evolutie, oppervlakte en begrenzingen, klimaat & producten (flora; mineralen!), oro- en hydrografie, steden en districten, bevolking en inkomen, gewoonten, monumenten (“*munimenta*”, i.p.v. “*monumenta*”), historische personaliteiten. De in een *plastisch Latijn* gestelde beschrijvingen vullen samen 171 folio-pp. tekst, in 2 kolommen. Op het einde krijgen we een *Catalogus* met de lengte- en breedtegraden van een honderden steden, gegroepeerd per provincie, steeds in 2 kolommen (19 pagg.). Het geheel wordt afgesloten met een “*Index Rerum Praecipuarum*” (zaakindex); een monografie van de Hollandse Oriëntalist Jacob Golius over de naam Cathay, en de tekst van Martini’s *De Bello Tartarico*.

Bronnen: Het meest originele aspect, tevens de kwalitatieve garantie van Martini’s *Atlas* is, dat de informatie gebaseerd is én op autopsie én op originele, Chinese bronnen.

a. Vooreerst gaat een ruim bestanddeel van de informatie terug op **eigen observaties**. Deze persoonlijk waarnemingen beperken zich tot 7 (of 9?) van de 15 provincies, de enige die Martini zelf vanuit zijn ‘basis’ in Hangchou heeft bereisd in de korte periode van zijn eerste verblijf in China, tussen 1643 en 1651 (G. Melis; Xu Minglong). In de beschrijvende delen van zijn *Atlas* verschijnt hij als een *scherp observator*, met ruime aandacht voor *alles* wat de interesse kan prikkelen, en niet alleen topografische aspecten van het landschap

(orografie, hydrografie, fauna en flora), maar ook de menselijke activiteiten en de economische aardrijkskunde: regionale teelten, hun opbrengsten, de logistiek van het transport, desgevallend belangstelling voor producten van huisnijverheid, voor erts en mijnbouw, de regionale keuken (M. was nota bene een notoire smulpaap!); dit alles af en toe gelardeerd met historische uiteenzettingen, anecdotes en pikante ‘weetjes’. Toch lijkt hij vooral op dreef in de beschrijvingen van de grote steden (Nanking; Peking; Hangchou, Suzhou), en hij geniet blijkbaar van het beschrijven van de intense menselijke activiteiten; de beschrijving van de meer rurale districten, daarentegen, is meer stereotiep.

Tenslotte – een beetje verdoken tussen de veelheid aan informatie, maar expliciet – ook specifieke aandacht voor de aanwezigheid van de Kerk: de spreiding van kerken en bedehuizen, van parochies (*Christianitates*), vnl. maar niet alleen van de SJ (o.m. p. 89; 95; 101; 112; 123; 130; 156, enz.), de aanwezigheid (of meestal de afwezigheid) van bedienaars, de sporen van oudere, pre-17e eeuwse Christendommen, die teruggaan hetzij tot de Nestoriaanse Kerk van de 8e eeuw, of de Middeleeuwse Franciskaanse missie (ca. 13e / 14e eeuw: zie b.v. p. 125/6).

b. Onder de *Chinese bronnen* vallen zowel picturale bronnen (kaarten), als schriftelijke bronnen, deze laatste met inbegrip van administratieve, ook statistische (zoals provinciale ‘census’-boeken i.z. de samenstelling van de bevolking, inkomsten, belastingen). Martini beroept zich uitdrukkelijk op deze bronnen, nl. op Chinese geografische én historische werken, die tot zijn reisbagage behoorden (“*Caeterum in historiis Sinicis, quarum Tomos praecipuos omnes, uti & geographicos ab ipsis Sinis mecum sartos adhuc textosque detuli...*” (p. 170). Expliciet is hij in de *Lectori Salutem* van *De Bello Tartarico*: “Ik had bij mij ook

geografische kaarten, zowel van het totaal Imperium als van de afzonderlijke provincies, die ik met zo groot mogelijke nauwkeurigheid (...) heb afgetekend, na deze Chinese kaarten gebruikt te hebben, en gedurende verschillende tochten haast de hele regio te hebben geïnspecteerd”.¹ Tevens bevestigt hij expliciet zijn getrouw gebruik ervan, en zijn bereidheid deze bronnen aan kritische scholars ook te tonen: “*Germanâ (!) fide*”, d.w.z. ‘met echte, authentieke getrouwheid’: “*Hier beken ik eerlijk en met authentieke getrouwheid dat ik al deze dingen geput heb uit geografische boeken en kaarten, stuk voor stuk opgesteld en gedrukt door de Chinezen zelf voor gelijk welke provincie, kaarten die ik ook bij mij heb, en die ik bereid ben aan om het even wie te tonen, die nieuwsgierig is naar deze dingen*” (p. 3).² Deze sterke affirmatie ten spijt, ontbreken specifieke auteursnamen of titels echter grotendeels, en de meeste verwijzingen houden het bij het vage: “*Sinicus scriptor*”; “*libri Sinici cosmographici*”, “*Sinarum noster geographus*” (passim); etc. Wél herkenbare titels zijn : (1) *Liber de Censu* (“Belastingsboek”) (passim); (2) *Taoxu (taosu)*, vermeld o.a. op p. 78; 80; 81; 82; 90; 118; 119: “*in montilogio Taoxu*”, i.e. *tao shu*: ‘taoïstische boeken’, m.b. de ‘*Classic of Mountains and Seas*’;³ Ongeïdentificeerd is een éénmaal vermeld ‘*archontologia cosmica*’ (p. 110).

¹ “*mecum portavi Tabulas etiam geographicas & Imperii Universi & Provinciarum singularum, quas - adhibitis Sinicis Mappis inspectâque variis in peregrinationibus regione prope totâ - quâ potui accuratione delineavi*”.

² “*Ingenue enim hîc et Germana fide profiteor me haec omnia e libris Geographicis Mappisque Sinicis pro qualibet Provincia // ab ipsis Sinis si(n)gillatim compositis & impressis hausisse, quas & penes me habeo & cuius harum rerum curioso coram exhibere paratus sum*”.

³ Cf. Wilkinson, *Chinese History. A Manual*, 2000, p. 1139, kol. 1, no. 9 (met dank aan A. Dudink, KULeuven); voor een Engelse ed., zie Penguin Classics, 1999, pp.....

Voor de Chinese kaarten: Deze meent men op goede gronden te mogen identificeren als de atlas, getiteld *Guang Yu Tu*, 1ste ed. 1555, maar waarschijnlijk ook andere. Minstens één van deze Chinese atlassen die Martini heeft gebruikt zijn naar alle waarschijnlijkheid ook bewaard. Inderdaad beschikken we over een kleine, handgeschreven nota van Nic. Witsen, de oud-burgemeester van Amsterdam (1641 - 1717) en zélf buitengewoon actief in het verzamelen van geografische informatie over Centraal-Azië, Siberië en het Verre Oosten. Daarin zegt hij dat Ph. Couplet, Vlaams SJ missionaris in China bij zijn tijdelijke terugkeer in Europa, en zijn bezoek aan Amsterdam (1683/4, d.i. precies dertig jaar na Martini) hem een exemplaar van een kleine Chinese atlas heeft getoond, met handgeschreven aantekeningen van M. Martini. De passage uit deze nota luidt, in zijn originele formulering als volgt:

“daer bij getoont een ander half so klijn kaertboexken mede van Sina, uit het welcke Martinus Martini sijne Atlas heeft gemaekt, gelijk als mede daer aen de eigenhandige aentekening op de kaerten van Martini selve waeren te sien. Hij voegde daer bij dat het kaertboekjen waer uijt Martini de sijne had nageschreven al voor dri(e)hondert jaeren was gemaekt geweest. Alle de beschrijvinge so in en (?) in den Atlas over Sina heeft van woort tot woort genoegsaem in het Sinesche.....” (nu in Den Haag, Museum Meermannno-Westreenianum).

De Franse historicus Marcel Destombes (*Quaerendo*, IV, 1974, p. 337) identificeert deze beschrijving met de Chinese Atlas *Kuang-yu-chi* van 1600 (van Lu Ying-yang), en identificeert het exemplaar, dat Couplet aan Witsen heeft laten zien, met het exemplaar in BAV (Barb. Orient., 135), dat in 8 fascicels kaarten van China bevat. Ik heb persoonlijk het exemplaar onderzocht. Opvallend zijn inderdaad de vele verschillende Westerse opschriften (...); nog opvallender is het feit, dat de kleine kaartbladen aan de achterkant versterkt zijn met gerecupereerde bladen,

die een handgeschreven Latijnse tekst bevatten, in twee kolommen, met betrekking tot de geschiedenis van China. Het kan gaan om fragmenten van Martini's *Sinicae Historiae Prima Decas*, wat natuurlijk de identificatie van deze *Atlas* als bron voor Martini's *Atlas* zou versterken. Veel blijft echter nog onduidelijk, en nader onderzoek is nodig, maar dit is voorlopig niet meer mogelijk, wegens de tijdelijke sluiting van BAV.

Martini's eigen kartografische inbreng.

Wat de inhoud betreft (“Wat staat er op de kaarten?”). Op de kaarten worden de plaatsnamen, aangegeven, de hydrografie en het relief, en de aanwezigheid van eventuele ertsmijnen. Een van de specifieke moeilijkheden die moesten opgelost worden, hadden te maken met de ***romanisatie*** van ca. 3,000 plaatsnamen, meer dan 500 bergnamen (oroniemen) (Staluppi), etc., die ongetwijfeld nog niet eerder in Westerse bronnen waren opgenomen, en waarvoor dus geen model bestond. Het is ongetwijfeld Martini zélf die deze transcripties heeft opgesteld; hij heeft ook zelf aan welk systeem hij daarbij volgde, nl. het door Diogo Pantoja ingevoerde Portugese systeem (p. 17) – zij het met één opvallende afwijking, nl. de uitgang – ING voor –IM (ibid.). Om technisch-typografische redenen zijn Chinese *karakters* uiterst beperkt: zie telkens één karakter op p. 91; 111; 163.

Daarnaast waren er de min of meer traditionele symbolen van de ***kaartlegende*** (“*Notarum explicatio*”): symbolen voor de verschillende niveau's van steden (*Metro-polis; Urbs; Civitas major; Civitas minor*); *fortalitia & signa militaria* (belangstelling voor militaire aspecten!), de hydrografie (*fluvii, amnes, lacus; cataractae; torrentes*) en mijnbouw (*auri-, argenti-, ferri, mercuri, plumbi-, stanni-fodinae*). Origineel is ook de aanduiding van de inplanting van de Christelijke Kerk, via de

localisatie – met geëigende symbolen - van de plaatsen waar kerken, SJ residenties, enz. ingeplant zijn (= een beproefd recept bij de SJ, waarbij de Christelijke missie geïntegreerd verschijnt in de ‘native’ context).

Het kaartblad zelf is – zoals de traditie in de Europese kartografie het wilde - verder ‘opgevuld’ met *cartouches*, met figuratieve voorstellingen, vnl. in de (L/R, onder / boven-)hoeken; deze bevatten een keur aan Chinese figuren, in particuliere klederdracht (mandarijnen [Peche-li], filosofen [? Kiangsi], vrouwen tijdens een huiselijke activiteit (Chekiang), monniken ([? Fokien], Maria [? Iunnan], Chinese *putti* met astr. Instr. [Xansi], Chinese dieren [Xensi; Iunnan], maar ook Jezuïeten verschijnen (Ricci [?] in Nanking), en exotische figuren die weinig met China te maken hebben [Suchuen]). Zij horen zeker tot de ‘*Europese*’ opvulling, maar het is onduidelijk wat hun oorsprong is; omgekeerd hebben zij wél invloed uitgeoefend op het Europese publiek, als vroegste voorbeelden van chinoiseriën (*China Ill.*, p. 112).

Kaartlegende en figuratieve voorstellingen stammen natuurlijk uit de Westerse cartografische traditie. Het is zelfs niet zeker of Martini zelf deze in zijn basis-kaarten heeft aangebracht. Veeleer zijn ze toevoegingen van de Hollandse etser, die deze basiskaarten heeft gecopieerd, en aangepast aan de eigentijdse kartografische stijl, en de smaak van het publiek. Op de meeste kaarten identificeert deze etser zich als Johan Blaeu zelf: “*Excud(it) Joannes Blaeu*” (Xansi; Xensi; Suchuen; Huquang; Kiangsi; Chekiang; Fokien; Quang si; Quei cheu; Iunnan).

Wat nu de kartografische techniek van het in-kaart-brengen betreft, waarmee we het fundamenteel aspect van de Atlas raken natuurlijk. Hier

wijkt Martini grondig van zijn Chinese modellen af. De Chinese kaarten waren traditioneel opgesteld op basis van onderlinge afstanden tussen plaatsen, en dit alles ondergebracht binnen een ge-pre-figureerd raster-systeem, met zijden van ca. 100 *li*. Martini daarentegen werkte op de Europese manier: vergelijking van de posities van plaatsen (lengte-, breedtegraad), en deze in een kaart samengebracht. De nul-meridiaan ligt (als toegeving aan de Chinese cartografische traditie) in Peking, maar hier ligt tegelijk ook – naar Europese norm - de 145e meridiaan, die dus vertrekt – volgens de gelijktijdige Europese telling – op de *Insulae Fortunatae*, i.e. de Canarische eilanden (nu: Greenwich).

Wat de positiebepalingen betreft, d.w.z. de vaststelling van lengtegraden (meridianen; N-Z, bepaald met astronomische klok) en breedtegraden (parallelen; O-W, met St. Jakobsstaf). Op het einde van de Atlas wordt een overzichtelijke tabel, per provincie, van de resultaten van deze opmetingen opgegeven, voor ca. 1750 plaatsen in China: zie de *Catalogus Longitudinum ac Latitudinum omnium Locorum Imperii Sinici (...)*. Voor de algemene kaart van China zijn die ingeschreven in een kaart met kegel-projectie, met afwijkingen die groter worden naarmate men zich naar het N. of het Z. verwijderd van de referentie-parallel. Voor de provinciale kaarten worden de opmetingen ingeschreven in een piramide-projectie per provincie, met een meridiaan die door elke provinciehoofdstad loopt; daardoor zijn de fouten in deze kaarten minimaal, maar is het niet mogelijk de afzonderlijke kaarten aaneen te leggen tot één grote China-kaart.

Wat de waarde van de metingen betreft: recent vergelijkend onderzoek toont aan dat de breedtegraden een afwijking van gemiddels $0,5^\circ$ vertonen t.o.v. de huidige metingen, de lengtegraden een van gem. $0,7^\circ$, wat geen slecht resultaat is.

Schaalaanduiding: deze is – in overeenstemming met het dubbel, d.w.z. Oost-West-karakter van de Atlas - ook dubbel: er is een schaal uitgedrukt in “*stadia Sinensia*” (d.w.z. “*li*”), en een andere in “*miliaria Germanica*” (Duitse mijlen). Omgerekend naar moderne ‘maatstaven’, is de schaal van de kaarten er één van ca. 1: 1,5 000 000 (Haase > Chin. Ill., p. 112).

Algemene presentatie van de Atlas

Martini presenteert zijn werk niet in het luchtledige, en zoekt naar *aanknopingspunten voor zijn presentatie in de Europese literaire en culturele traditie*, te beginnen met de antieke, niet verwonderlijk in deze laat-humanistische periode, en zeker niet bij een auteur die behoort tot de bij uitstek klassiek gevormde *Societas Jesu*. Van de antieke auteurs wordt verwezen naar Dioscorides, Pomponius Mela, Plinius, Propertius; Solinus; Strabo, Vitruvius (69), niet als decoratie, maar functioneel, d.w.z. ter staving etc. Eigentijdse auteurs zijn: A Cunha (Madrid, 1640: p. 20); de Armeense historicus Aytonus (p. 4); de mineralogen Bellonius (p. 57) en Anselmus De Boodt (*De Gemmis*: p. 22), de hagiografen Bollandus & Henschenius (AA.SS.: p. 4), de polymath of universele geleerde Athanasius Kircher (*Prodromus Linguae Copticae*; p. 45); de historicus Maffaeus (Epist.: p. 21; 169); de plantkundige Matthiolus (p. 132); de reiziger Ramusio (p. 81; 111); de jezuïeten-missionarissen A. Semedo (p. 12; 45; 102); Nicolas Trigault (p. 12; 28; 30; 31; 32; 96; 135) & Alex. De Rhodes, *de Regno Tunking* (in het Frans: p. 25; 108), en Tursellinus (p. 169). Speciale aandacht verdient Martini’s verhouding tot die andere Noord-Italiaanse China-reiziger, *Marcus (Paulus) Venetus* (i.e. Marco Polo), die in de Atlas regelmatig wordt opgevoerd, en geconfronteerd met Martini’s eigen observaties, een slordige

vierhonderd jaar later (b.v. p. 4; 19; 21; 22, 29, 94, 95, 101, 103, 110, 111, 121, 125, 156; 159, 164). Zelf neemt M. de verdediging op zich van Polo, wiens ‘fantastische’ getuigenissen, meestal ongegrepen werden, en daarom al te lichtvaardig als vals verklaard; met deze verdediging hoopt M. zich overigens ook verdienstelijk te maken t.o.v. de geografie én de republiek Venetië: *“Daardoor zijn er in deze provincie [Nl. Yunnan] zeer veel dingen, die M. Polo aanraakt, maar die tot dusver in Europa hetzij verkeerdelijk hetzij niet voldoende begrepen zijn, zowel omdat hij hiervoor onbekende namen gebruikt, als omdat hij ze niet in een vaste orde gebruikt, maar zijn zaken sprongsgewijze en met onderbrekingen beschrijft. Daarenboven voegt hij daar zelden welbepaalde tekens aan toe, waaruit men kan afleiden waarover hij spreekt, omdat men niet vertrouwd is met vele Chinese dingen, met de taal en de schrifttekens. Daarom denk ik iets verdienstelijks te doen zowel voor de geografie (en ik denk dat ik met dit werk een voldoende respectabel voorbeeld heb gegeven van wat voor studie van de geografie de onzen kunnen realizeren) als voor de Eerbiedwaardige Republiek Venetië, als ik het hoogwaardige Patriciaat van deze stad zal bevrijd hebben van de schandvlek van vervalsing en andere beledigingen haar aangedaan, alhoewel die kriticasters meer verwijten verdienen, en nog steeds verdienen, omdat ze dingen, die ze niet begrijpen, zo lichtvaardig veroordelen”* (p. 156).¹ Martini – voor wie het authenticiteitsprobleem

¹ *“Unde quam plurima in hac provincia (...) sunt, quae Marcus Paulus Venetus attingit, hactenus aut perperam aut parum ab Europaeis intellecta, tum quia ignotis de iis usus est nominibus, tum quod nullo certo servato ordine, sed quasi per saltus ac interrupta res suas describat, vix umquam additis certis signis, ex quibus colligi de quibus loquitur possit, multarum rerum Sinensium linguaeque ac characterum ignarus; qua in re aliquid me, tum de rebus Geographicis (quarum studium quantum a nostris perfici possit, luculentum satis specimen hoc opere me dedisse puto), tum de Serenissima Respublica meritum credo, quod nobilissimum illius Patritium a falsitatis aliarumque impactarum illi calumniarum notis exemerim, quamvis hi accusatores reprehensione potius digni fuerint, atque etiam sint, quod ea quae non intelligunt, tam leviter damnent”*.

van M. Polo dus onbestaande was – heeft uitdrukkelijk gezocht naar een mogelijke connectie tussen het eigentijdse China en Polo's boek.

Tot deze Europese inkleding van deze China-Atlas behoren ook de opvallend veel verwijzingen naar “Europese” *geographica* of realia, die Martini – als goed observator – ergens tijdens zijn Europees verblijf moet opgepikt hebben, en die o.m. daarom niet on-interessant zijn. Vooreerst zijn er referenties naar Italië, de ‘tuin van Europa’ geheten (p. 59): niet alleen N.-Italië met de Adige / Etsch (“p. 50: “*Yu vallis, quae MEAM Athesinam haud male refert*”); de Rheetische Alpen (p. 139); Milaan (44; 87), de Adriatische Zee (p. 3), Venetië (p. 100 [vergeleken met Suchou, of omgekeerd]), Bologna (de “*Bononienses lapilli*”: p; 77), Faenza en de faience (p. 86). Dit alles mag verwijzen naar Martini's eigen oorspronkelijke ‘*Umwelt*’, maar ook andere plaatsen worden genoemd: Pozzuoli (p. 41); Rome, met de topografie van de antieke stad (“*Septizonium*”: p. 92 [afgebroken in 1588!]; het gebruik van het Travertijnse marmer: p. 118; de bibliotheek van het SJ *Domus Professa*, en de ‘rubbing’ (“Abklatsch”) van de Nestoriaanse stele (p. 45). Verder ook Duitsland (Germania), o.m. met Nürnberg (p. 22), “*Belgium*” – als verzamelnaam voor zowel de Noordelijke als de Zuidelijke Nederlanden – met zijn polders (p. 110; 141) en steenkoolgroeven in Luik (p. 37 - 38) -, Spanje (de “*Gitani*”: p. 167), Portugal (“*Estremosia*”: een type ceramiek, vermeld op p. 103).

Apart daarvan, houdt Martini van het *precieze woord*, en daarbij gebruikt hij soms enkele interessante termen, vaak onderweg opgetekend: ik vermeld: “*Balneum Mariae*” (p. 35), d.i. een vroege Latijnse attestatie van de beroemde culinaire term ‘*bain-Marie*’; ergens, misschien in Batavia, of in Holland heeft hij de term “*pompelmoes*” opgevangen (p. 131), dat volgens het WNT (XII.II, col. 3233 - 3234)

precies in deze periode in den Oost moet zijn ontstaan, en van hieruit is ontleend in de verschillende andere moderne talen; zie verder nog enkele andere verwijzingen naar het onduidelijke Hollandse “*phalli*” (p. 65) en ook de “*schorzanera*” komt aan bod (p. 68), het Milanese “*sayetta*” (p. 44), het woord “*dril*” voor een kleine boor (p. 87),.

Dit alles bevat m.i. ook een indirecte vingerwijzing naar het **doelpubliek** dat M. Martini met zijn Atlas op het oog had, en dat we alleen impliciet kunnen afleiden, omdat hij daar nergens een uitdrukkelijke verklaring over doet. Hij dacht in de eerste plaats natuurlijk aan een ontwikkeld *Europees publiek*, zeg maar de (Katholieke) *Res Publica Litterarum*.

Binnen deze groep zijn meer specifieke *sub-doelgroepen* naar alle waarschijnlijkheid de kapitaalkrachtige *ondernemers en investeerders* in de intercontinentale handel geweest (zeg maar VOC en verwante compagnieën), ev. met het oogmerk om hen naar de Chinese markt te lokken, wat ook een grote logistieke steun voor de verspreiding van de Missie zou zijn (verbetering van de communicatie met Europa; verbetering van de financiële positie). Daartoe draagt ook de algemene voorstelling bij van het klimaat (“*temperate*”), de luchtgesteldheid (steevast als gezond gekwalificeerd), de kwaliteit van het water (“zuiver”) en van de bodem (“vruchtbaar”). Dit doet soms nogal clichématig aan; voor de rest is vermenging van commerciële doelstellingen en missionaire ondernemen in de China-missie geen eigenaardigheid: vergeten we ook niet, dat het de *Heeren XVII* van de VOC zijn geweest die in de zomer van 1654 Martini’s verblijf in A’dam hebben betaald, ter voorbereiding van de publicatie van zijn Atlas.

Tenslotte zijn er de nauwelijks verdoken missionaire aspecten, zoals bleek uit een ontleding van de titelpagina, én de uitdrukkelijke

referenties naar missieposten, zowel op de kaart als in de tekst alleen maar begrepen worden, als we aannemen, dat hij zich minstens ook richtte tot de jongere *generaties van SJ-priesters*, waarvan hij het missionair élan wil opwekken door hen op de gigantische mogelijkheden van de “Chinese missie” te attenderen.

Laten we, na deze observaties over bronnen, interessepunten en doelpubliek, nog even terugkeren naar **de (eind)redactie zelf**. Zoals gezegd, is de eigenlijke redactie gebeurd “*in via*”, met behulp van Chinees materiaal, dat hij in Macau had mee-ingescheept. Pittig maar pijnlijk detail: bij het naderen van Europa, verneemt Martini in 1653 (?) tot zijn grote misnoegen, dat haast gelijktijdig met zijn werk, een andere Jezuiet in China, zijn Poolse collega M. Boym (1612 - 1659), ook een kaartenboek had ontworpen, en daarmee onderweg was naar Europa, en Rome. Hij betreurde de tijd die hij in de Atlas had geïnvesteerd, die nu dubbel werk bleek te zijn, maar vraagt zich anderzijds af wat de kwaliteit van Boym’s werk kan zijn, van wie hij wist dat hij nauwelijks iets van China had gezien.¹

Bij aankomst in Amsterdam was zijn Chinese Atlas in elk geval nog niet voltooid, en de oudste verwijzingen naar zijn Atlas gebeuren met een voorlopige ‘werk-titel’, nl. *Atlas Sinicus* (cf. *Approb.*, Maart ’54), *Atlas Sinensis*, *Novus Orientis Atlas*. Eens in de Zuidelijke Nederlanden aangekomen, haast hij zich zijn *Atlas* ter publicatie af te werken, hiertoe blijkbaar aangezet door de Oostenrijkse landvoogd Leopold-Willem (en de Vlaamse SJ). Bepaalde aanwijzingen in de tekst tonen aan dat de afwerking, en een laatste revisie van het ms. gedurende zijn verblijf in de

¹ ARSI, FoGes. 649: *Epist. Selectae*, vol. 6 (20 / 02 / 1654).

Nederlanden gebeurd is. Om enkele van deze aanwijzingen te noemen: er zijn zijn zijdelingse opmerkingen over b.v. de walvisvangst van de Hollanders in de Baltische Zee (p. 141), die zeker pas na zijn passage tussen Noorwegen en Hamburg ingevoerd kunnen zijn, of ev. de echo zijn van wat Martini tijdens zijn verblijf in Amsterdam had opgevangen (“*De Chinezen jagen op walvissen op precies dezelfde wijze als waarop de Hollanders in de Baltische Zee, niet ver van Groenland (het doen), waaruit zij daarna ook olie koken, om ze te gebruiken voor verscheidene doeleinden*”).¹ Ook zijn verwijzingen naar de ‘Belgische’ polders (p. 110; 141), en die naar de steenkoolmijnen in Luik (p. 37 / 38) kunnen redelijkerwijze alleen toegevoegd zijn na zijn aankomst hier. Zij volstaan om aan te tonen, dat er minstens een revisie van de tekst geweest is tijdens de eerste maanden van zijn verblijf in de Nederlanden. En vermits Martini’s basis tijdens zijn verblijf in de Z. Nederlanden de SJ residentie van Brussel (Ruysbroekstraat) was, is de tekst wschl. afgewerkt in de SJ residentie aldaar.

Overigens was het ook hier dat de *Approbationes*” werden verleend. Zij zijn getekend door de Provinciaal, en door niemand minder dan Antonius Sanderus (1586 - 1664), de befaamde iconograaf van Vlaanderen en Brabant, - niet onbekend hier in de Cultuurbibliotheek - en dit op 25 Maart 1654 te Brussel.

Toen hij in juli 1654 de Zuidelijke Nederlanden verliet, richting Rijn, om van daaruit naar Rome te vertrekken, lag zijn werk dus eindelijk bij Johan Blaeu op de drukpersen in Amsterdam. Toen M. Martini in 1655 in Rome M. Boym ontmoette, binnen het kader van het *Collegio Romano*, was zijn Atlas dus reeds in druk, zoal niet (pas) verschenen.

¹ “*balenas capiunt Sinae eo plane modo, quo Batavi in mari Baltico haud procul a*

Vermoedelijk mede daardoor, bleven Boym's kaarten onuitgegeven, en alleen als ms. bewaard, in de collecties van de BVA.

Bij zijn verschijnen ergens in 1655 is Martini's Atlas het zesde en laatste deel van de grote Wereldatlas van J. Blaeu, getiteld: *Theatrum Orbis Terrarum sive Atlas Novus* (zie aankondigde tentoonstelling in A'dam: Universiteit van Amsterdam, Oude Turfmarkt, 18 juni – 23 november).¹

3.

Editie. Het bleef niet bij deze éne editie. Duyvendak, 'Early Chinese Studies in Holland', in: *T'oung Pao*, 32, 1936, pp. 305 – 308 telde reeds 6 (licht) verschillende Latijnse drukken, waarvan drie uit 1655! Een echt betrouwbare census ontbreekt nog steeds (is wel in de maak), en dat verhindert een precies oordeel op dit punt. Bij nader toezicht zouden er *twee Latijnse* redacties zijn, de originele en een tweede, uit 1662 (d.i. één jaar nadat Martini zelf in China was overleden!). Bij deze laatste werden enkele nieuwe passages geïnterpoleerd (p. 81; 96 – 98; 111), maar werden de oude kaarten ongewijzigd herbruikt, en nieuwe legenden toegevoegd, waarvoor soms woorden in de eerste versie moesten verwijderd worden. Of Martini zelf voor deze 'updating' verantwoordelijk tekent is nog niet uitgemaakt.

Al snel verschenen ook *vertalingen*: een Duitse (1655 [1656?], waarover dadelijk meer), een Nederlandse (1655?), een Franse (1655? 1666) en een Spaanse editie (1658 oir 1659).² Daarnaast ook opgenomen in de *Atlas maior sive Geographia Blaviana* (vol. 10,2), 1662; en als deel 11

Groenlandia, ex quibus etiam oleum ad varios usus dein adhibendum excoquunt".

¹ Dr. C. Koeman, *Joan Blaeu and his Grand Atlas*, Amsterdam, 1970).

² H. De la Fontaine Verwey, 'De Spaanse uitgave van de atlas van Blaeu', in: *Amstelodamum. Maandblad voor de kennis van Amsterdam*, 39, 1952, pp. 3 – 6;

van de *Novus Atlas Absolutissimus* van Janssonius (1658, etc.). Dit alles spreekt op zich al boekdelen over de ontvangst, en het succes.

Wat de **receptie** van deze *Atlas* betreft, in één van zijn varianten, ook daarover is nog geen systematisch onderzoek gedaan. Zeker is, dat hij reeds in (voor) 1661 in China was ‘teruggekeerd’, getuige de uitvoerige, onmiskenbare citaten in brieven van F. Verbiest uit dit jaar; daarom misschien meegenomen door de auteur zelf, die Europa (Lissabon) verliet in 1657, d.i. twee jaar na zijn verschijnen. In China nog steeds door de SJ geciteerd in de 18e eeuw: cf. talrijke verwijzingen in de correspondentie van J.-F. Foucquet, A. Gaubil († 1759), etc. Zeker in Europa is het dé toonaangevende atlas voor China gebleven, en eigenlijk is hij pas echt vervangen door de *Nouvel (!) Atlas de la Chine, de la tartarie chinoise et du Thibet (...)* van J.-B. Bourguignon d’Anville, verschenen in 1737 in Den Haag: Henri Scheurleer (42 kaarten, teruggaande op de opmetingen, o.m. door de Franse SJ op bevel van K’ang-his ondernomen doorheen heel China, in de jaren 1708 – 1716, en in China gepubliceerd als de zgn. *K’ang-hsi atlas* (zie W. Fuchs, 1943).¹ Vanaf dan krijgt Martini’s Atlas vnl. antikwarische en bibliofiele waarde. Het is waarschijnlijk ook in deze hoedanigheid dat hij (in een Franse vertaling van de 1662-editie) figureerde in de grote privé-collectie van de Bruggeling Joseph Van Huerne (1752 - 1844),² een exemplaar dat achteraf (na de veiling in 1844 (?)) terechtgekomen is in de Brugse Stadsbibliotheek, en daar voor het eerst vermeld wordt in de

¹ W. Fuchs, *Der Jesuitenatlas der K’anghsi-Zeit. Seine Entstehungsgeschichte, nebst Namenindices für die Karten der Mandjuren, Mongolei, Ostturkestan und Tibet. Mit Wiedergabe der Jesuitenkarten in Originalgrösse*, Peking, 1943.

² Over deze collectie, zie o.m. A. Dobbelaere, *Van kokosbeker tot blanc de Chine. Exotisme in de Zuidelijke Nederlanden: de Brugse kunstcollectie van Joseph van Huerne (1752 – 1844)*, KULeuven, Fac. Lett.Gesch., 2002.

gedrukte *Catalogue* (1847):¹ cf. nr. 2589: “*Le Grand Atlas, ou la cosmographie Blaviane, Amsterdam: J. Blaeu, 1663, cart. Enluminées avec soin, vél. D.s.tr. et s. pl. 12 (!) vol. in-fol.*” (Cat., p. 445).² Hoe dan ook: vanuit cultuurhistorisch standpunt mogen wij dit item voegen bij ander bibliografische indicaties, die wijzen op een zekere belangstelling voor het verre Oosten in het 18e eeuwse Brugge: zie overigens de ca. 25 items, vermeld in de *Catalogue* (1847) , nrs. 3723 – 3749, en de items bijeengelzen uit gelijktijdige Brugse veilingcatalogi, bij P. De Laey, *Boekenveilingen in Brugge, 1750 – 1810*.³

4.

De Duitse vertaling

Het exemplaar dat men hier in Brugge aangeworven heeft is een exemplaar van de *Duitse* vertaling / editie, waarvan de volledige titel luidt: *Novus Atlas, dass ist Welt-beschreibung, mit schönen neuen aussführlichen Land-Taffeln in Kuppfer gestochen, und an den Tag gegeben durch Joan Blaeu. Sechter Theil. Novus Atlas Chinensis, Amsterdam: Joan Blaeu, 1656, 53 cm., en bestaat uit “4 Blätter, 177 Seiten, 9 Blätter, 40 Seiten, 17 Karten, alle koloriert”*. Zij is gedrukt in Gotische letter (type area: 34 x 19,5 cm.), met transcripties (translitteraties) in Romein. De opdracht is nu veranderd / aangepast (!):

¹ P.J. Laude, *Catalogue méthodique de la bibliothèque publique de Bruges (...)*, Bruges, 1747.

² Verdere beschouwingen over de ‘Chinese’ connecties van deze en andere collecties in: *Veelvuldige Chineesche gezichten. China-belangstelling in Brugge in de 18e en 19e eeuw*, Brugge, 2006, p. 36 ff.;

³ Zie *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, 142 (2005), pp. 54 – 131, passim (nrs. 18; 49, 56, 64, 87, 149, 151, 154).

het werk is nu opgedragen – dit keer door de drukker-uitgever Johan Blaeu zelf - aan *Augustus, Duke of Brunswick & Lüneburg* (1579 - 1666). Dit is de befaamde Hertog, verzamelaar van kunst en boeken, grondlegger van de *Bibliotheca Augusta*, in Wolfenbüttel, nog steeds één van de grotere Renaissancebibliotheken in Duitsland. De opdracht is gedateerd 15 april 1655; op dat moment was Martini al driekwart jaar in Rome, en het is duidelijk dat hijzelf niets met deze editie te maken heeft. Over de aanpassingen aan de (volledig hersneden) titelpagina hebben we het hoger reeds gehad.

Zeer weinig exemplaren hiervan zijn bekend: overigens noch vermeld in Pfister of Sommervogel, noch in de *Bibliotheca Missionum* van R. Streit, noch in de *Bibliotheca Sinica* van Cordier! Ook C. Koeman, *Joan Blaeu and his Grand Atlas* (...), p. 50 kent slechts twee exemplaren, en vraagt zich daarom af: “*It is doubtful whether the German major Atlas was ever offered for sale as such (...). It seems probable that the German Atlas Maior was compiled to order. Two copies are known: University Library, Göttingen and Staatliche Bibliothek Bamberg*” (zonder verdere informatie). Ikzelf heb intussen dit bestand toch al wat kunnen uitbreiden. Het is begrijpelijk dat er (nog) geen exemplaren van deze Duitse vertaling teruggevonden zijn in Belgische, Franse of Italiaanse bibliotheken, maar wél positief was de *K(arlsruher) V(irtueller) K(atalog)*, die enkele exemplaren signaleert voor enige bibliotheken in Duitsland:

- (1) vooreerst voor de ‘*Bibliotheca Augusta*’ van Wolfenbüttel, waarbij het zeker gaat om het originele dedicatie-exemplaar *Novus Atlas, das ist*

Welt-Beschreibung, A'dam, **1655**, 4 Bl., 177S., 9 Bl., 40 S., 17 Kt.;¹
[shelf mark: HAB 1...2. Geographica 2°]

Andere exemplaren worden gesignaleerd in:

- (2) Weimar, Herzogin Amalia Bibl.: “*Neuer Atlas des grossen reichs Sina*”, Blaeu, **1656 (!)**, 177 pp, 40, XIII s.; [shelf mark:...]
- (3) Köln, USB: *Novus Atlas Sinensis, das ist ausführliche Beschreibung des grossen Reichs Sina*, A'dam, **1655**, in-2°; [4] ∫ 1., 178S., [9] Bl., 40 S. Met bijlagen: *Anweiser der Länge...; Historia von dem Tartarischen Krieg*; [...].
- (4) Giessen, UB: *Novus Atlas. Das ist Welt-Brschreibung. Mit schönen, newen etc.*, **1666** (sic), 177, 40 S., 2°; [G 842 / 20 fol. Max.]
- (5) Wien, OeNB, Kartensammlung & Globenmus. **1655**: 177 S., [17] Doppelbl., [13] S., 40 S.: “*Novus Atlas Sinensis Leopoldo Guilielmo Austriaco dedicatus. Mit Tab.: Anweyser der Länge und Breiten aller örter des Reichs Sina...Beyfügung vom Reich Catayo*”; [...]
- (6) BSB München; geen info. [...]
- (7) SSB Augsburg; geen info. [...]
- (8) Erlangen, UB: *Novus Atlas Sinensis, [Gewidmet] Augusto Hertzog etc. Das ist ausführliche Beschreibung etc. text Deutsch; Nweiser der Länge und Breite; Historia von dem Tartarischen Krieg*; 4Bl., 178 (!) S., 9Bl., 40S., **1655 (?)** [RR 69217]
- (9) Erfurt / Gotha, Universitäts- und Forschungsbibliothek: *Novus Atlas, dass ist Weltbeschreibung, mit schönen ausführlichen Land-Taffeln etc.* [...];

¹ Yorck, Alexander Haase, Johann Blaeu, *Novus Atlas Sinensis* 155, Stuttgart, 1973 (Facsimile, Auszug); cf. Yorck Alexander Haase, *Alte Karten und Globen in den Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel* ('*Kleine Schriften der Herzog August Bibliothek, Heft 3*). Zie ook de beschrijving van H. Walravens, *China Illustrata*, pp. 112 ff. (s.n. 31); .

- (10) Hierbij moet gevoegd worden het exemplaar, indirect gesignaleerd in Peking door H. Verhaeren, ‘A German Edition of Fr. Martini’s *Novus Atlas Sinensis*’, in *Monumenta Serica*, 12, 1947, pp. 260 – 265, en sindsdien bij mijn weten niet meer gezien. Omwille van de nogal slordige bibliografische beschrijvingen, blijft onduidelijk of het in elk geval gaat om exemplaren van dezelfde druk, dan wel of er ook van deze Duitse editie verschillende ‘tirages’ zijn gemaakt.

Sommige andere exemplaren worden nog gesignaleerd in Koeman’s *Atlantes Neerlandici*, II, sub n.2.53 (Dresden; Halle; Helsinki; Innsbruck; Aschaffenburg; Paris; etc.), maar dat moet nog allemaal geverifieerd worden. Opvallend is, dat de *Union Catalog* geen enkel ex. van de Duitse versie geeft. We mogen dus wel degelijk besluiten, dat het ex. verworven door de CB in Brugge, ook bibliografisch gesproken, een zeldzaamheid (“*curiosum*”) is.

5.

Het exemplaar in de Cultuurbibliotheek in Brugge

Dit brengt ons dan tenslotte, op het einde van dit itinerarium, tot de herkomst (“provenance”) van het **exemplaar** zelf, nu in de *Cultuurbibliotheek* van het St. Lodewijkscollege: naar verluidt door *Can. Robrecht Stock* (1904 - 2000) verworven van de Engelse specialist in de historische cartografie *Ronald Vere Tooley* (1898 – 1986). Een handgeschreven boekinscriptie - zonder noemenswaardige wijzigingen op de 6 volumes herhaald – laat echter toe de *eerste verwerver* te traceren, die de 6 vols. verwierf in 1658, d.i. slechts drie jaar na de druk zelf; het in cursieve Gotische karakters geschreven ‘*Besitzvermerk*’ laat zich voorlopig, tentatief als volgt lezen (reconstrueren): “*Joannes...(?)*”

....*Freiherr zu Weissenthürm (-n?) Herr auff Weittendorff undt (sic) Fristeritz, etc. etc. 1658*". De nog onvolledige, en op sommige plaatsen onzekere lezing laat voorlopig geen betrouwbare identificatie toe, voor zover die op dat niveau überhaupt al mogelijk zou zijn. Een (haast onleesbare maar door de bibl.-equipe) leesbaar gemaakte blauwe stempel in vol. 1 en 4 verwijst naar de "*Bibliotheca(e) Conventus Vindobonae R.P. Franciscanorum*", d.i. het Franciskaner-klooster van Wenen. Het is nog onduidelijk hoe deze in de geschiedenis van het exemplaar past.

Besluit.

Laten we hier besluiten. Het onderzoek toont aan, dat deze Atlas een typisch cultureel product is van de 17e eeuwse expansie naar het Oosten, waarbij de nieuwe Oosterse realiteiten een Westerse interpretatie kregen, en ingepast werden in een Westers cultureel universum . Meer specifiek is de Atlas ook een typische exponent van de 'jezuïeten-visie' op deze wereld. We treffen geen zuivere 'wetenschap om de wetenschap' aan, maar de nieuwe kennis wordt aangeboden –op basis van de beste professionele technieken beschikbaar in die tijd – binnen een missionair perspectief: een atlas, die (afgezien van zijn puur informatief aspect) ook *het latente missie-gevoel* moet stimuleren. Hetzelfde zien we, in andere sectoren: de introductie van het Confucianistische erfgoed door Intorcetta, Couplet etc. (culminerend in de editie van *Confucius Sinarum Philosophus*, Paris, 1687) is – gelet op de (onuitgegeven) handschriftelijke Praefatio – bedoeld als introductie voor de toekomstige SJ 'recruten'; wanneer F. Verbiest voor het eerst - in het Latijn, en op basis van het voorbeeld van de Latijnse grammatica van Alvarez (Despauterius?) - een tentatieve grammatica opstelt van het

Mantsjoe (“*Elementa Linguae Tartaricae*”), is dat niet uit pure ‘liefde voor de linguïstiek’, maar vormen de toekomstige SJ missionarissen voor China het eerstelijns-doelpubliek. Toch: Precies omwille van de professionele werkwijze, doet dit niets af aan de kwaliteit / betrouwbaarheid van de geboden informatie; men kan zich zelfs afvragen, in hoeverre exact ‘waarden-vrije’ wetenschap überhaupt bestaat.

Tegelijk is deze Atlas een typografisch top-stuk. Men mag dus wel stellen, dat dit een zeer waardige aanwinst is voor elke bibliofiele en historische boek-collectie. Elke aanwinst van een nieuw ‘bekend’ exemplaar van dergelijke ‘rariora’ betekent tevens een stimulans voor het onderzoek. Ik hoop dat ik een klein beetje van dit hele dossier heb kunnen overbrengen, en waarschijnlijk krijgt het verhaal een staartje, o.m. in de komende *Verbiest Koerier*.

Basisbibliografie:

Anastatische herdruk: M. Martini, S.I., *Novus Atlas Sinensis. Museo Trentino di Scienze Naturali*. Cassa di Risparmio di Trento e Rovereto, Trento.

Gecommentarieerde editie met Italiaanse vertaling: M. Martini, S.I., *Opera Omnia*, edizione diretta da Franco Demarchi, vol. III, Tomo Primo, Tomo Secondo, Università degli Studi di Trento, 2002

Giorgio Melis (ed.), *Martino Martini, geografo, cartografo, storico, teologo, Trento 1614 – Hangzhou 1661. Atti del Convegno internazionale. Edizione bilingue italiano – inglese*, Trento, 1983.

Franco Demarchi & Riccardo Scartezzini (eds.), *Martino Martini, umanista e scienziato nella Cina del secolo XVII. Atti del Simposio internazionale su Martino Martini e gli scambi culturali tra Cina e Occidente (Pechino, 1994)*, Trento: Università degli Studi di Trento, 1995.

Bernard, H., “Les sources mongoles et chinoises de l’Atlas Martini (1655)”, in: *Monumenta Serica*, 12, 1947, pp. 127 – 144.

Duyvendak, J.J.L., “Early Chinese Studies in Holland”, in: *T’oung Pao*, 32, 1936, pp. 293 – 344.

Golvers, Noël, “Viaggio di reclutamento di M. Martini, S.J. attraverso I Paesi bassi nel 1654 (...)”, in: *Studi Trentini di Scienze Storiche*, Annata LXXIV, Sez. 1, N. 4, 1995, pp. 447 – 474 (kortere versie in het Nedl. Ook in *De zeventiende eeuw*, 10, 1994, pp. 331 - 350).

Malek, Roman & A. Zwingerle, *Martino Martini, S.J. (1614 – 1661) und die Chinamission im 17 Jahrhundert*. Institut Monumenta Serica, Sankt Augustin – Bonn, 2000.

Haase, Yorck Alexander, *Novus Atlas Sinensis 1655*, Stuttgart: Muller & Schindler, 1974;

Prijzen

(Illustraties)

- Martini’s omzwervingen (wereldkaart)
- Vergelijking van frontispices (lat; : dtse) : R. Malek, p. 246.

- Nota van Witsen;
- Kaartfragmenten uit BAV;
- Model-kaart;
- Opschrift Brugge-doc..

Noël Golvers

Kuleuven (sinology) - F. Verbiest Instituut

Blijde Inkomststraat 21

B-3000 Leuven

ooo

**Bronnen (Testimonia) i.v.m. relatie M. Martini – Moretus - Blaeu
i.v.m. de *Novus Atlas Sinensis***

**(1) Correspondentie van O. Worm vanbuit Kopenhagen met zijn
zoon W. Worm in Leiden;**

- O. Worm aan W. Worm, Leiden, 17.XII.1653 (Epist., II, 1122):

*“Cum ultimis navibus Indicis, quae Bergis fuerunt, erat Pater Jesuita Martinus Martinius, qui hîc [= Kopenhagen] non fuit, sed in Belgium ivit; is hujus linguae est callentissimus. Meditatur Atlantem Chiniticum (sic), cujus tabulas Amsterodami **forsan** curabit inprimi. Si constaret, ubi esset, nobis forsam rem gratam praestaret”.*

Belgium = de Nederlanden, including N. en Z., en betekent hier dus gewoon “de Nederlanden”, waarvan geografisch eerste N.Nederland in aanmerking komt. Opmerking over Martini’s kennis van het Chinees.

- **O. Worm aan W. Worm, Leiden, 20.01.1754 (Epist., II, 1123):**

“*Antwerpiae iam degere certo percepi, ibi enim Atlantem suum Chinensem typis mandaturum retulit mihi Jesuita quidam apud legatum Hispanicum hîc degens*”. Bron van de info.: W. Van Aelst; (Jesuita = W. Van Aelst; legatus = Rebolledo)....”; M. is nu in Antwerpen; Datum van verblijf in Antwerpen bevestigd door brieven vanuit Rome aan Martini, geadr. In Antwerpen, d.d. 17.01.1654, enz. (ARSI, Fl.-Belg., 6, ff. 583; 583v.; 584v., 607).

(2) Bijzonderste getuigenis echter is Papebrochius:

AA.SS., Mart. I, p. XVI (Vita Bollandi, § 27)

“Deze interesse (ijver) bij Bollandus, waarvan we een beetje zijn afgeweken, om andermans boeken te publiceren, heeft M. Martinus ondervonden, toen hij door zovele gevaren te land en te zee vanuit het Verre Oosten naar hier is gebracht, en in 1653, als procurator van de lijdende Societeit in China naar Rome is gezonden. Martini had het hele gigantische Keizerrijk China naar hier gebracht, om het uit te beelden in evenzovele geografische kaarten als het in provincies is verdeeld, om ze in brons te laten graveren, en ze te laten drukken met een precieze en ‘curieuze’ beschrijving van elk afzonderlijk. Toen de Antwerpse drukkers meenden dat het buiten hun vermogen (?) lag om de kaarten te graveren op een groter format dan het gewone formaat boeken verdroeg, toen gaf Bollandus hem de raad er niets aan te veranderen, maar om zijn werk toe te vertrouwen aan de beroemdste van alle Amsterdamse drukkers, Johan Blaeu, die wàt verheugd zou zijn als hij zijn *Geografische Atlas* met zo’n waardige uitbreiding zou kunnen verrijken. Weldra voergde hij de daad bij het woord. Hij zorgde er voor dat via zijn vrienden daar niet alleen die beroemde man het hele werk op zijn eigen

kosten liet graveren en drukken, al was hij dan niet katholiekHij zorgde er ook voor dat de Senaat van Amsterdam zelf de apostolische man op staatskosten liet brengen en terugbrengen, opdat Martini zou kunnen aanwezig zijn bij het begin van het drukken, en met zijn wondere én waarachtige verhalen over dat reusachtige rijk de mensen, die tuk waren op dat sort dingen zou kunnen amuseren. Dat verliep zo (goed), dat Martini verheugd was dat hij zo'n overvloedige vruchten had teruggebracht van deze excursie, en niet te verwaarlozen subsidies om zijn terugreis naar China te verbeteren. En de Drukker feliciteerde zichzelf niet minder omwille van de winst uit die onderneming, die veel groter was dan wat hij ooit had gerealiseerd. De Atlas moest ook gedrukt in andere, beter bekende talen, veel vaker dan gelijk welk ander deel van de Geografische Atlas, onder de titel van Atlas Sinicus" // *"Istud porro, a quo tantisper defleximus, aliorum libris in lucem edendis obstetricandi studium in Bollandi, expertus est per tot terrarum mariumque pericula ab ultimo Oriente huc delatus Martinus Martinius, Societatis Jesu apud Sinas laborantis Procurator, in Urbem missus anno MDCLIII, qui cum Sinense regnum vastissimum totidem geographicis tabulis exprimendum in quot provincias illud dividitur, huc attulisset incidendum aeri, et cum accurata curiosaque singularum descriptione imprimendum; nec Antwerpienses typographi e re sua esse putarent ampliori in forma celari mappas quam communis librorum mensura patitur; auctor eidem Bollandus fuit, ne quidquam mutaret; sed ut opus illud suum committeret celeberrimo apud Amstelodamenses typographo Joanni Blaeu, qui gavisurus esset tam nobili auctario locupletare Geographicum suum Atlantem. Consilio autem mox operam addidit: effecit enim per suos istic amicos, ut non modo vir ille Clarissimus totum opus sumptibus suis incidendum imprimendumque curaret, quamvis acatholicus, quamvis Romano Pontifici dedicandum cum magnifica fidei Catholicae inter*

Sinas stabilitae commendatione; sed etiam ut ipse Amstelodamensis Senatus Apostolicum hominem publico aere ducendum reducendumque curaret, ut praesens intenderet initio impressionis, et miris suis verisque de amplissimo regno narrationibus ejusmodi rerum avidos recrearet. Quod ita successit, ut uberes ab ea excursione fructus, nec spernenda pro reditu ad Sinas adornando subsidia se retulisse gavisus Martinius sit, nec minus sibi gratulatus Typographus de lucro ex isto opere multo copiosiori, // quam ex ullo alio unquam retulerat. In linguas etiam notiores conversum, identidem praelo subjiciendum fuit, multoque saepius quam ulla Atlantis Geographici pars, cum titulo particulari Atlantis Sinensis”.

Data van de publicatie:

- Meeting met de Gouverneur in Febr. 1654;
- Twee theologi beoordelen (censura);
- 1.III.1654: *Approbatio* van Io. Bapt. Engelgraeve (Brux.), voor de *Atlas Sinicus, sive Magni Sinarum Imperii eographica Descriptio*;
- 25.III., 1654: *Approbatio* van Sanderus (Brux.) voor de *Atlas Sinicus*.
- April – Mei- medio Juni: Amsterdam;
- 7.01.1655: *Privilegium Caesareum* (Viennae);
- 11.V.1655 Hagae Comitibus

Samenvatting voor een wetenschappelijk artikel, in een tijdschrift voor de geschiedenis van de cartografie

Klemtoon op de volgende punten

- Amsterdam – Antwerpen – Amsterdam; reducties en aanpassingen? 20 kaarten?

- de lectuur van de titel-pagina, en de duiding van de intenties met deze Atlas

- Andere sporen van M. Martini in de Nederlanden:

-- bezoek aan Leidense tuin

-- Ignatius Goyvaerts;

--